

بررسی نقش دین در رفتارهای فردی و عمومی دانشجویان دانشگاه شریف

محمدحسین بادامچی *

چکیده

بسیاری از جامعه‌شناسان بر این باورند که فرآیند مدرنیزاسیون در کشورهای جهان سوم به سکولارشدن افراد و دین منجر می‌شود به این معنا که دین نقش اجتماعی خویش را در شکل‌دهی و هنجاربخشی امور مربوط به حوزه عمومی و اجتماعی را از دست می‌دهد و به قلمرو خصوصی افراد می‌خزد. آیا چنین فرآیندی در میان نسل جدید دانشجویان ایرانی که در دوره اوج مدرنیزاسیون جامعه ایرانی به دنیا آمده و در مهمترین حامل‌های نهادی فرهنگ مدرن یعنی دانشگاه‌ها و مدارس مدرن زیسته‌اند اتفاق افتاده است؟ برای پاسخ به این پرسش دو پارامتر «نقش دین در رفتارهای فردی» و «نقش دین در رفتارهای عمومی» را تعریف کرده و آنرا بصورت پرسشنامه‌ای در میان دانشجویان ورودیهای ۸۴ تا ۹۱ دانشگاه شریف مورد سنجش قرار می‌دهیم. در نهایت به نظر می‌رسد که نه تنها نقش دین در رفتارهای عمومی دانشجویان بسیار کم‌رنگ است و تنها حدود ۳۱ درصد به دخالت دین در رفتارهای عمومی خود قائلند، بلکه ابعاد غیرفقه‌ای دین هم در حال از دست دادن اهمیت خود در شکل دادن رفتارهای فردی دانشجویان هستند، بطوریکه در برابر ۵۵ درصد معتقدین صرف به احکام فردی فقهی، تنها ۲۶ درصد دانشجویان به ابعاد غیرفقه‌ای دین نیز قائلند.

واژگان کلیدی: سکولار شدن، دینداری، نقش دین در رفتارهای فردی و عمومی، مدرنیزاسیون، دانشگاه شریف

مقدمه

حیات فردی و اجتماعی ایرانی دو نسل پیشتر از این و پیش از نزول سیاسی، فرهنگی و اجتماعی غرب بر سر شرق، حیاتی سنتی بود که با تسامحی جامعه‌شناختی می‌توان آنرا دینی تصور نمود. در واقع هرچند حوزه‌های اجتماعی جهان قدیم به وجه امروزیین توسعه یافته و تفکیک شده نبود و اقتصاد و سیاست و تربیت و خانواده به نسبت جوامع امروز سخت در هم تنیده و کم‌دامنه به نظر می‌رسید، معنابخشی، تفسیر و هنجاربخشی زندگی فردی، عمومی و اجتماعی مردمان را «دین» تکفل می‌کرد. مردم در جهان یکپارچه‌ای زندگی می‌کردند که مفاهیم و عناصر دینی کافی برای توضیح وضعیت و تبیین هنجارها و معانی خوب و بد وجود داشت. هرچند لزوماً التزام عملی به بینش دینی و شریعت اسلامی مثل همه اعصار تام و تمام نبود، اما آنچه سپهر فرهنگی عرفی جامعه را می‌ساخت اعتقادات و احکام دینی بود که تولد و مرگ، آداب کاسبی، هنجارهای خانوادگی، اخلاق معاشرت، مناسک عمومی و تمام لحظات فردی و اجتماعی را تفسیر و تجویز و اداره می‌کرد.

چنین تصویری از نقش دین در جهان سنت که توسط جامعه‌شناس امریکایی، پیتر برگر، با تعبیر درخشان «سایبان مقدس» مطرح می‌شود با ورود مدرنیته به جامعه سنتی به شدت دستخوش چالش می‌گردد. مدرنیته در شکل متأخر آن به صورت جامعه‌ای با نهادهای اجتماعی تمایز یافته و مستقل درآمده است که هر یک نظامهای معنابخشی خود را نه از دین که از عقلانیت و دانش ابزاری فایده‌گرایی می‌گیرد که به مرور زمان مستقل از دین بالیده و اکنون درون این حوزه‌ها متمرکز و نهادینه شده است و مشروعیتی خودبنیاد را برای این نهادها حاصل کرده است. ورود مستقیم این نهادهای عرفی دنیای مدرن در فرآیند مدرنیزاسیون به کشورهای شرقی و جهان سوم، این سایبان مقدس را در گیرودار یک انتخاب بزرگ برای تطبیق با شرایط جدید مخیر می‌کند: یا خود را گسترش دهد تا بتواند بار دیگر چتر قدسی خویش را بر عناصر اجتماعی سایه‌افکن کند یا به گوشه‌ای ایمن از دنیای مدرن بپردازد تا بدون دستبرد روحیه سکولار و دین‌زدای مدرن بقا یابد، گوشه‌ای ایمنی که برگر «قلمرو خصوصی» شهروندان را تنها

مصدق آن می‌داند. [۱] گرچه برگر از شق اول فوق‌الذکر چیزی نمی‌گوید و حتی انقلاب ایران را بعنوان جوشش دین از حوزه خصوصی که به حوزه عمومی هم سرایت می‌کند تعبیر می‌کند [۲] به نقل از [۳] اما ناگفته پیداست که یکی از داعیه‌های همیشگی اسلام در ایران، تمشیت و هدایت امور اجتماعی بوده است که با ظهور حضرت امام خمینی و انقلاب اسلامی تجلی عینی می‌یابد.

طرح مسأله و اهمیت تحقیق

در چنین شرایطی دو جریان کلان فکری-اجتماعی در جامعه ما جاریست. از یکسو جریان اجتماعی انقلاب اسلامی در صدد بازگرداندن دین به حوزه عمومی و حضور حداکثری دین در تمام ساحتهای حیات فردی و اجتماعی ایرانیان است و از سوی دیگر برنامه مدرنیزاسیون در صدد تأسیس و استقرار هرچه بیشتر نهادها و جامعه مدرن با تمام ملحقات آن در جامعه ایرانی است و در واقع از تبعید دین به حوزه شخصی و عدم دخالت آن در امور اجتماعی که اصطلاحاً سکولاریسم نامیده می‌شود سخن می‌گوید. حال سؤال اساسی اینجاست که در گیر و دار منازعات اجتماعی این دو جریان که بویژه صحنه سیاست، اقتصاد و علوم انسانی را در این سالها در نوردیده است، دانشجویان، بعنوان نسل جدیدی که در مقطع خاصی از این تقابل به دنیا آمده و بالیده‌اند چه موضعی نسبت به دین و نقش آن در زندگی فردی و اجتماعی خود اتخاذ کرده‌اند؟

این پرسش از چند حیث اهمیت ویژه‌ای در توصیف و تحلیل وضعیت فرهنگی امروز جامعه ما دارد: از یکسو دانشگاه امروزین ایرانی نهادی مدرن است که در کشور ما از حدود هفتاد سال پیش جایگزین نهاد سنتی علم یعنی حوزه های علمیه گشته است. جامعه شناسان دانشگاه را مهمترین حامل فرهنگ، عقلانیت، هنجارها و بصورت کلی مفاهیم مدرن می‌دانند و به همین دلیل است که بررسی وضعیت دین در دانشگاه ها را یکی از کانونی‌ترین محورهای تحقیقاتی در بررسی مواجهه جامعه سکولار مدرن و جامعه دینی سنتی قلمداد می‌کنند. در واقع پاسخ به این پرسش نمایی مهم از مقابله این دو جریان را در بحرانی‌ترین محلهای مواجهه یعنی دانشگاه به نمایش می‌گذارد که

می‌تواند تصویر گویایی از مجموع فرآیند حاضر در کلیت جامعه ایرانی ارائه دهد. وجه دوم اهمیت تحقیق از این زاویه است که در گيرودار معارضه بنیادین جامعه ایرانی با مدرنیته بویژه در اوایل انقلاب اسلامی و سالهای دهه پنجاه و شصت نسلی بوجود آمدند که در اوج مباحثات تئوریک و با لمس بسیاری از واقعیات و بویژه رژیم غربگرای پهلوی، انقلاب اسلامی و رهبری دینی حضرت امام موضعی نسبت به نقش دین در جامعه یافتند و حال آنکه نسل جدید به دنیا آمده در سالهای پس از جنگ به صورت متفاوتی با این مسأله مواجه شده‌اند. بلوغ تمامی دانشجویان نسل جدیدی که موضوع این تحقیقند در سالهای دهه هشتادی است که تمام این مباحثات به لایه های زیرین جامعه فرونشسته و آنها هم در اوج فرآیند مدرنیزاسیون جامعه ایرانی پرورش یافته‌اند. از این حیث بررسی و شناخت نظرات این نسل که متفاوت است و کمتر مورد توجه مستقیم قرار گرفته اهمیت شایانی دارد. بصورت کلی توجه به این نکته درباره این تحقیق لازم است که عمده تحقیقات فلسفی و جامعه شناختی تا امروز ابعاد و نوع این تقابل را در میان «روشنفکران» پیگیری کرده‌اند و وضعیت این تعارض در میان مردم و بویژه دانشجویان کمتر مورد توجه قرار گرفته است. (به عنوان نمونه رجوع کنید به [۴])

وجه سوم اهمیت این تحقیق اهمیت دانشگاه شریف و دانشجویان آن است. دانشگاه شریف مهمترین دانشگاه فنی-مهندسی کشور است که به واسطه غلبه رشته های فنی بر انسانی در نظام آکادمیک ما می‌توان آنرا مهمترین دانشگاه کشور دانست که الگوی بسیاری از دانشگاه های کشور است. دانشجویان این دانشگاه هم از حیث آکادمیک عموماً از رده بالای دانش آموزانند و از منزلت اجتماعی و اثرگذاری بالایی برخوردارند. به همین دلیل بررسی نقش دین در دیدگاه ها و رفتارهای این قشر و بصورت کلی بررسی جو فرهنگی دانشگاه شریف از این حیث را می‌توان از مهمترین تحقیقات فرهنگی زیربنایی در جهت شناخت فرهنگی جریان نخبگانی کشور تلقی کرد.

چارچوب نظری

برای بررسی نقش دین در رفتارهای فردی و جمعی و دامنه اثرگذاری آن در افراد، باید مروری بر ادبیات سکولار شدن که شاید مهمترین شاخه رشته جامعه شناسی دین باشد

داشته باشیم.

سکولار شدن در عامترین معنای جامعه‌شناختی^۱ خود به فرآیند «نزول موقعیت و اهمیت دین نزد فرد و جامعه» اطلاق می‌شود. [۵] در فرآیند سکولار شدن جامعه، دین به تدریج از همه‌کارگی در حیات فردی و اجتماعی بازمی‌ماند و با گذر از دوره‌ای میانی که با تنزل یافتن به عنوان یکی از نهادهای جامعه، سیطره هنجاری خویش را از دست می‌دهد و به یکی از بازیگران اجتماعی در عرض بازیگران دیگر سکولار (مدارس و احزاب و پارلمان و دولت سکولار) مبدل می‌شود، نهایتاً به یکی از عناصر شخصی «قلمرو خصوصی» سقوط می‌کند. [۶]

اکثریت جامعه‌شناسان دین متفق‌القولند که گسترش مدرنیته در سطح اجتماعی دین را به حاشیه می‌راند. [۷] و [۸] از نظر برگر «در طول بخش اعظمی از تاریخ موجود بشر، دین در ایجاد چتری فراگیر از نمادها برای یکپارچگی با معنای جامعه نقشی اساسی بر عهده داشته است. معانی، ارزشها و باورهای گوناگون رایج در جامعه نهایتاً از طریق تفسیری جامع درباره واقعیت که زندگی انسان را به کل نظام عالم ربط می‌داد یکپارچه می‌شدند. در واقع از منظر جامعه‌شناسانه و روان‌شناختی-اجتماعی دین را می‌توان به عنوان ساختاری شناختی و هنجاری توصیف کرد که احساس «بودن در کاشانه خود» در جهان هستی را برای انسان ممکن می‌سازد.» [۹] با اینحال با ظهور مدرنیته به تدریج این چتر مقدس فرو می‌پاشد و جای خویش را به جامعه‌ای متکثر^۲ می‌دهد. تکثری که برگر آنرا معادل «شکسته شدن انحصار ادیان سنتی در تعریف واقعیت و مدارای با حریفان قدرتمند قانونی» [۱۰] یا به عبارت بهتر «مستقل شدن فزاینده‌ی بخشهای جامعه از استیلای معنا و نهادهای دینی» [۱۱] تعریف می‌کند.

تقلیل یافتن قلمرو امر قدسی و امحای تدریجی ارزشهای دینی از امورات دنیوی به ویژه در اقتصاد، یکپارچگی شناختی-هنجاری جهان اجتماعی فرو می‌ریزد و تکثر ارزشی جای آنرا می‌گیرد. نهایتاً «با چندگانه شدن زیست‌جهان‌های اجتماعی این وظیفه قدیمی دین [معنابخشی تمامیت اجتماعی] به طور جدی مورد تهدید قرار می‌گیرد. از

۱. سکولار شدن را می‌توان در چارچوبهای مختلفی تحلیل کرد که رهیافتهای متفاوتی به بار می‌آورد. از این قسم است تحلیل سکولار شدن در دین پژوهی، تحلیل سکولار شدن در فلسفه سیاسی، تحلیل سکولار شدن در معرفت‌شناسی و ... برای توضیح برخی رهیافتهای نگاه کنید به نوروزی (۱۳۸۸)

این پس بخشهای گوناگون زندگی اجتماعی تحت اداره معانی و نظامهای معنایی کاملاً ناسازگار درمی آیند.... در شرایطی که دین ناگزیر به «تخلیه» نواحی عرصه عمومی یکی پس از دیگری بود، موفق شد تا خود را در حکم نوعی بیان معنا در عرصه خصوصی حفظ کند.» [۱۲]

بنابراین پیتر برگر معتقد است که قلمرو خصوصی افراد تنها قلمروئی از جهان جدید است که دین در آنجا امکان ادامه حیات می یابد. در حقیقت همین تغییر جایگاه دین در حیات اجتماعی است که «سکولار شدن» نامیده می شود. در فرآیند سکولار شدن دین نزد افراد به نوعی قرائت خصوصی شده تقلیل می یابد که کمترین اصطکاک را با باورها و ارزشهای عمومی پیدا کند. شاینر در بخشی از مقاله‌ی مفهوم‌شناختی خود که عنوان «سکولار شدن به معنی رهایی جامعه از قید دین» دارد، می نویسد: «نقطه اوج این نوع سکولار شدن، پدید آمدن دینی کاملاً درونی است که تأثیری بر نهادهای اجتماعی و اعمال جمعی ندارد.» [۱۳] لاکمن هم با استدلالی مشابه برگر معتقد است «ویژگی جوامع معاصر عدم نیاز به نظامهای فراگیر ارزشی است، زیرا آنها به مشروعیت دینی نیاز ندارند. [به همین دلیل] دین به جنبه‌ای از زندگی خصوصی تبدیل می شود.» [۱۴] دکتر شجاعی زند هم در توضیح فرآیند سکولار شدن عناصر «منسی و مغفول گذاشتن حوزه حیات جمعی» و «دست شستن از دواعی ایدئولوژیک» را از عناصری می داند که در جریان «فروکاهی دین به ایمان» منجر به عرفی شدن آن می شوند. [۱۵]

آنچه ما در پی آنیم جستجوی همین مطلب است که آیا حضور نهادهای مدرن در جامعه ایرانی و مواجهه هرچه بیشتر نسل جدید با فرهنگ و عقلانیت سکولار مدرن منجر به ظهور نوعی دینداری فردگرایانه که حداقل اصطکاک را با هنجارها و ارزشهای اجتماعی مدرن و کمترین تأثیرگذاری را بر رفتارهای عمومی و اجتماعی دانشجویان داشته باشد، شده است؟

ادبیات پیشینی

عمده تحقیقاتی که پیرامون دانشجویان و دین انجام شده معطوف به سنجش «دینداری» دانشجویان است. دینداری در ادبیات جامعه شناسی دین به حداقلی از امور دینی اطلاق می شود که در صورت رعایت آن توسط فرد می توان او را دیندار نامید و بر اساس

همین توضیح با چهار بعد اعتقادی / عملی یا مناسکی / پیامدی / تجربی تعریف می‌شود. [۱۶] تحقیقات سنجش دینداری دانشجویان عمدتاً میزان دینداری دانشجویان را بالا تصویر کرده اما میزان مشارکت در مناسک جمعی را رو به افول تلقی می‌کنند. [۱۷] با اینحال آنچه مورد پرسش این تحقیق است نه میزان التزام و اعتقاد به دین بلکه میزان دخالت دادن دین در رفتارهای فردی و عمومی است که البته در برخی نقاط با همدیگر هم‌پوشانی دارند.

تحقیقات اندکی در رابطه با این موضوع انجام شده که همین تعداد اندک هم تمرکز کمتری روی رفتارها داشته‌اند. از این جمله می‌توان به تحقیق مرشدی در دانشگاه امیرکبیر اشاره کرد که گرایشی به سمت «عقب‌نشینی در برابر عقل عرفی» و «نیت‌گرایی» را در میان عده‌ای از دانشجویان تشخیص داده است، به این معنا که دانشجویان تمایل به نوعی دینداری درون‌گرایانه که بروزات بیرونی چندانی نداشته باشد پیدا کرده‌اند. [۱۸] ذوالفقاری هم در تحقیقی که سال ۸۶ در دانشگاه‌های تهران انجام داده گرایش به قرائت سکولار و تجددگرایانه از دین را در میان ۵۰ درصد دانشجویان مطرح کرده که به معنی پذیرش فرهنگ غربی و عقب‌نشینی فرهنگ اسلامی در میان آنهاست. [۱۹] نزدیکترین تحقیق به تحقیق حاضر پیمایش آزاد ارمکی و زارع در سال ۸۳ در میان دانشجویان دانشگاه‌های تهران است که آنچه به عنوان نگرش دینی مورد سنجش قرار داده اند عملاً همین چیزی است که در این تحقیق نقش دین در رفتارها نامیده شده است. [۲۰] جالب اینجاست که این تحقیق هم به نتایج مشابهی دست یافته که در قسمت نتیجه‌گیری مورد مقایسه قرار می‌گیرد.

روش تحقیق

برای بررسی نقش دین در رفتارهای فردی و عمومی دانشجویان دو متغیر اصلی «دین در رفتارهای فردی» و «دین در رفتارهای عمومی» را تعریف می‌کنیم. برای عملیاتی کردن پارامتر رفتارهای فردی آنرا ترکیبی از ابعاد خوردن و آشامیدن / نجاست و طهارت / تقلید دینی / امور اخلاقی / مشاوره روانی / اهداف زندگی؛ تلقی کردیم که هر یک حوزه‌ی مهمی از تصمیمات و اعمال فردی یک نفر در زندگی را تشکیل می‌دهد. رفتارهای عمومی را نیز ترکیبی از هویت‌یابی جمعی / معیار حدود ارتباط با جنس مخالف / حد تماس بدنی با جنس مخالف / آزادی در انتخاب پوشش /

حدودپوشش در جامعه؛ تا نقش دین در تعاملات اجتماعی و حضور عمومی افراد را جویا شویم. در نهایت گویه های زیر برای پرسشنامه نهایی طراحی شد تا پاسخ دهندگان نظر خود را در طیف ۵ قسمتی لیکرت از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم ابراز نمایند.

بر اساس فرمول کوکران در سطح اطمینان ۵ درصد و احتمال ۹۵ درصد جمعیت مورد نیاز نمونه گیری ۳۸۴ تا معین می شود که بر اساس شیوه نمونه گیری تداخلی طبقه بندی و خوشه ای انجام شد به این صورت که ۱۲ طبقه با ترکیب دو متغیر زمینه ای اصلی سال میزان تحصیلات و جنسیت ساخته می شود و بخاطر اینکه واریانس تغییرات میان رشته ها کم و داخل رشته ها زیاد است توزیع را به صورت تصادفی در میان رشته های خاصی اجرا می کنیم. [۲۱]

در نهایت جامعه آماری چنین از حیث متغیرهای زمینه ای مجموعه بازه سنی ۱۸ تا ۳۱ سال را پوشش داده که میانگین سنی ۲۲/۳ و نمای سن ۲۳ سال است. از میان ۹۱ درصدی که از محل تولد خود خبر داده اند، نیمی متولد تهران و نیمی شهرستان هستند در حالیکه همین تعداد پاسخ دهنده ۲۳ درصد خود را ساکن شهرستان و ۷۷ درصد ساکن تهران معرفی کرده اند. این میزان بالای اقامت در تهران نه به معنای مهاجرت خانواده ها به تهران و نه به معنای توطن دانشجوی در تهران است بلکه به معنای آنست که خوابگاهی ها هم محل سکونت خود را تهران اعلام کرده اند. حدوداً ۹۰ درصد مجرد و ۱۰ درصد دانشجویان متأهلند. از میان ۸۷ درصدی که تحصیلات پدرشان را گفته اند، پدران دانشجویان ۸ درصد زیر دیپلم، ۲۲ درصد دیپلم، ۲۸ درصد فوق دیپلم و لیسانس، ۱۷ درصد فوق لیسانس و ۱۳ درصد دکترا و فوق دکترا هستند.

اعتبار پرسشنامه هم بر اساس اعتبار صوری و با مشورت اساتید بدست آمده و هم بر اساس آزمون اعتبار سازه ای که با استفاده از نرم افزار در بررسی توزیع اولیه پرسشنامه در یک نمونه ۳۴ نفره عدد مناسب ۰.۷۸ را برای پارامتر نقش دین در رفتارهای فردی و ۰.۶۴ برای نقش دین در رفتارهای عمومی بدست داد. پایایی آن برای پارامتر نقش دین در رفتارهای فردی معادل ۰.۸۶ و برای پارامتر نقش دین در رفتارهای عمومی ۰.۸۴ بدست آمد که پایایی خوبی را نشان می دهد.

نتایج تحقیق

با توزیع و جمع آوری پیمایش و وارد کردن اطلاعات در نرم افزار SPSS نتایج زیر بدست می آید:

جدول ۱: نقش دین در رفتارهای فردی

نرده	کاملاً مخالفم	مخالفم	بینابین	موافقم	کاملاً موافقم	گویه ها
۴٫۱	۳۶٫۷	۱۵٫۶	۱۶٫۴	۱۲٫۶	۱۴٫۶	۱) آشامیدن مشروبات الکلی به اندازه کم، که ضرری برای بدن نداشته باشد، اشکالی ندارد.
۵٫۱	۴۴٫۹	۱۹٫۰	۱۲٫۳	۱۲٫۱	۱۰٫۳	۲) بحث نجس بودن سگ و حرام بودن گوشت خوک بحثی متعلق به دوره‌ی فقدان بهداشت است و امروز موضوعیت ندارد.
۰٫۱۸	۲۲٫۶	۲۶٫۷	۲۰٫۵	۱۷٫۴	۱۲٫۱	۳) برای تشخیص خوبی و بدی اعمال، عقل هرکسی برای او کفایت و تقلید دینی ضرورتی ندارد.
۴٫۴	۱۷٫۷	۲۸٫۷	۱۷٫۹	۱۸٫۲	۱۳٫۱	۴) انجام کارهای اخلاقی (مثل کمک به مستمندان) تنها از سر انسان دوستی، ارزش کامل ندارد و باید نیت الهی در کار باشد.
۴٫۱	۵٫۹	۹٫۲	۳۵٫۴	۲۳٫۳	۲۲٫۱	۵) ترجیح بر اینست که انسان برای تشخیص مصالح روحی و روانی خود به یک روان‌شناس مراجعه کند تا به یک روحانی.
۲٫۳	۱۴٫۹	۱۸٫۲	۱۵٫۶	۲۹٫۲	۱۹٫۷	۶) هرکسی می‌تواند در زندگی هر هدفی را انتخاب کند و لزوماً دین تعیین‌کننده‌ی بهترین اهداف نیست.

جدول ۲: نقش دین در رفتارهای عمومی

نزده	کاملاً مخالفم	مخالفم	بینابین	موافقم	کاملاً موافقم	گویه ها
۱/۳	۴/۴	۱۶/۲	۲۱/۰	۲۵/۹	۳۱/۳	۷) نحوه تعامل با دیگران و قضاوت درباره آنها به هیچ وجه نباید متأثر از وضعیت دینداری (اعتقادات دینی، روحیات دینی، التزام عملی و...) آنها باشد.
۴/۴	۱۷/۲	۲۱/۵	۱۹/۰	۲۰/۸	۱۷/۲	۸) در تعیین حدود ارتباط با جنس مخالف در فضای اجتماعی، تنها طرفین باید تعیین کننده باشند و نه هنجارها و قوانین دینی.
۱/۳	۲۳/۸	۱۸/۵	۱۲/۶	۱۸/۷	۲۵/۱	۹) دختران و پسران نامحرم به هیچ وجه نباید ارتباطی داشته باشند که با تماس بدنی همراه باشد.
۱/۵	۳۰/۵	۲۱/۸	۱۵/۹	۱۴/۹	۱۵/۴	۱۰) پایبندی به حدود دینی پوشاندن موی سر و بدن، بر تمام زنان جامعه لازم است.
۳/۱	۹/۷	۱۳/۸	۱۳/۱	۲۳/۶	۳۶/۷	۱۱) مسلمان و غیرمسلمان در اینکه چگونه بپوشند و خود را بیاریند، باید آزاد باشند.

چنانچه پاسخهای دریافت شده را بر اساس میزان نقش پررنگتر دین (یا به عبارت بهتر پاسخهای دینی ابراز شده) مرتب کنیم به موضوعات زیر دست می یابیم:

در حوزه رفتارهای فردی (مرتب شده بر اساس نقش مؤثرتر دین)

- ۱) گویه دو) نجاست سگ و حرمت خوک: ۶۳.۹
- ۲) گویه یک) مشروبات الکلی: ۵۲.۳
- ۳) گویه سه) تقلید دینی: ۴۹.۳
- ۴) گویه شش) هدف در زندگی: ۳۳.۱
- ۵) گویه چهار) امور اخلاقی: ۳۱.۳
- ۶) گویه پنج) مشاوره روانی: ۱۵.۱

میانگین کلی: ۴۰.۸۳ درصد

سه تای اول: ۵۵.۱۶

سه تای دوم: ۲۶.۵

در حوزه رفتارهای عمومی (مرتب شده بر اساس نقش مؤثرتر دین)

(۱) گویه نه) تماس بدنی با جنس مخالف: ۴۳.۸

(۲) گویه هشت) معیار حدود ارتباط با جنس مخالف: ۳۸.۷

(۳) گویه ده) حدود پوشش در جامعه: ۳۰.۳

(۴) گویه یازده) آزادی در انتخاب پوشش: ۲۳.۵

(۵) گویه هفت) هویت یابی جمعی: ۲۰.۶

میانگین: ۳۱.۳۶ درصد

به صورت کلی چنین می‌توان نتیجه گرفت که بصورت کلی اعتقاد به حضور دین در رفتارهای فردی و عمومی دانشجویان کمتر از نصف دانشجویان را شامل می‌شود. علاوه بر این همانطور که انتظار می‌رفت پاسخهای دینی ابراز شده در رفتارهای عمومی کمتر از پاسخهای دینی حوزه خصوصی است، بعلاوه که در رفتارهای عمومی هرچقدر از اعمال عمومی‌تر (قضاوت دینی درباره دیگران) به اعمال نزدیکتر به حوزه خصوصی (تماس بدنی نامحرم) نزدیک می‌شویم حضور دین جدیتر می‌شود.

درباره رفتارهای فردی هم باید به این نکته توجه داشت که تفاوت فاحشی میان حضور دین در رفتارهای فردی‌ای که فقه درباره آنها ابراز نظر کرده با رفتارهای دینی دیگری که خارج از قلمرو فقه و بیشتر متأثر از فرهنگ و عقلانیت دینی است وجود دارد. میانگین پاسخهای دینی گزاره های فقهی ۵۵ درصد است و حال آنکه میانگین حضور دین در سه گویه دوم ۲۵ درصد است که حتی از حضور دین در رفتارهای عمومی هم کمتر است.

برای معنادارتر شدن نتایج بدست آمده بد نیست که این نتایج را با نتایجی که از گویه‌های مشابه در تحقیق آزاد ارمکی و زارع از دانشجویان دانشگاه های تهران در سال ۸۳ بدست آمده [۲۲] مقایسه کنیم.

جدول ۳: مقایسه نتایج بدست آمده از تحقیق حاضر با تحقیق آزادارمکی و زارع

عنوان رفتارهای فردی و عمومی	نتایج تحقیق در دانشجویان دانشگاه های شریف در سال ۹۱	نتایج تحقیق در دانشجویان دانشگاه های تهران در سال ۸۳
مخالفت با مصرف مشروبات الکلی	۵۲.۳	۵۶.۲
اعتقاد به تقلید دینی	۴۹.۳	۳۶.۴
تصمیم گیری و هدفگذاری بر اساس منطق دینی	۳۳.۱	۲۶
نیت دینی در امور اخلاقی	۳۱.۳	۳۲.۳
اعتقاد به محدودیت در ارتباط با جنس مخالف	۳۸.۷	۶۲
عدم ارتباط بدنی با نامحرم	۴۳.۸	۵۴.۶
ضرورت حجاب	۲۳.۵	۳۵.۶
الزام حجاب در جامعه	۳۰.۳	۲۵.۳

آمار آزاد و زارع اگرچه مربوط به سال ۸۳ و کل دانشگاه های تهران هستند مقایسه آن با آمار سال ۹۱ شریف نکات جالبی را در بردارد. نکته بسیار اساسی اینکه آمار در مجموع مشابهت بسیاری را نشان می دهند که حکایت از حضور جریان فرهنگی پرفرترتی در دانشگاه ها در جهت حذف دین از رفتارهای فردی و عمومی دانشجویان دارد.

نتیجه دوم اینکه به نظر می رسد دینداری به معنای جامعه شناختی آن یعنی اعتقادات و عمل به احکام دینی در دانشگاه شریف وضعیتی به مراتب بالاتر از دانشگاه های دیگر دارد و در مجموع از دانشجویان متدینتری برخوردار است بطوریکه آمار تقلید دینی آن حدود ۱۵ درصد بالاتر است. علت نسبت دادن این وضعیت به دانشگاه شریف و نه تفاوت ۸ ساله این آمار اینست که اصولاً آمارها نشان از افول تمایل به تقلید دینی و جانشین شدن عقل دارد.

نتیجه سوم قابل استنتاج در افول جدی موقعیت دین در شکل دادن رفتارهای عمومی دانشجویان در موضوع ارتباط با جنس مخالف و حجاب ریشه دارد بطوریکه افت ۲۳ درصدی پاسخهای دینی در موضع گیری نسبت به روابط نامحرم مشاهده می شود و افت ده درصدی در موضوع ضرورت پوشش دینی و ارتباط بدنی با نامحرم. به نظر می رسد که چنین افتی را بیشتر باید به گذر زمان و روند فرهنگی ۸ سال گذشته جامعه نسبت داد تا تفاوت دانشگاه شریف با دانشگاه های دیگر هرچند تحقیقات دیگری برای فهم تفاوت های فرهنگی میان دانشگاه ها نیاز است.

در نهایت چنین به نظر می رسد که وضعیت فرهنگی دانشگاه ها به شدت تحت تأثیر فرآیند سکولاریزاسیونی است که در صدد تبعید دین به قلمرو خصوصی و استقرار فرهنگ مدرن در سطح عمومی است. رفتارهای عمومی دینی به واسطه اصطکاکی که با عرف مستقر مدرن در دانشگاه ها پیدا می کند فرسایش می یابد و نهایتاً دانشجویان ابعادی از دینداری را که مزاحمتی برای تعاملات اجتماعی او بوجود نمی آورد در اعمال شخصی خود حفظ می کند و باقی را رها می کند. جالب اینجاست که به واسطه فقدان گفتمان سازی فرهنگی صحیح ابعادی از دین غیر از احکام فقهی و رساله ای مانند اخلاق دینی، هدف گذاری دینی و مشاوره دینی که نقش تعیین کننده ای در شکل دادن حیات دینی برای دانشجویان را دارد نقش خود را در ذهنیتها و رفتارهای دانشجویان از دست داده است که تمامی اینها بر ضرورت فرهنگ سازیهای بنیادین و اصلاحات ساختاری دانشگاه ها صحنه می گذارد.

منابع

- [۱] برگر، پیتر؛ بریجیت برگر؛ هانسفرید کلنر، ذهن بی‌خانمان، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱، صفحه ۸۸
- [2] Berger, P., Some Second Thoughts on Substantive versus Functional Definitions of Religion, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 13, No. 2, 1974, Pp 125-133
- [۳] یوسفزاده، حسن، نگاهی به تحول آراء پیتر برگر درباره سکولاریسم، معرفت فرهنگی اجتماعی، سال اول، شماره اول زمستان ۱۳۸۸، صص ۱۴۵-۱۷۸، ۱۳۸۸، صفحه ۱۶۲
- [۴] نیک پی، امیر، ایدئولوژی، دین و انقلاب ایران فصلنامه متین، شماره ۳ و ۴ تابستان و پاییز ۱۳۷۸
- [۵] شجاعی زند، علیرضا، مسیرهای محتمل در عرفی شدن ایران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره هفتم، شماره ۱، بهار ۱۳۸۵، صص ۳۰ تا ۶۵؛ صفحه ۳۳
- [۶] شجاعی زند، علیرضا، بررسی امکان همزیستی دین و مدرنیته، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۰، صص ۳۳-۶۲، ۱۳۸۶؛ صفحه ۴۰ و ۴۱
- [۷] همیلتون، ملکم، جامعه‌شناسی دین، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، نشر ثالث، ۱۳۸۷، صفحه ۲۷۹
- [8] Dillon, Michele, *Secularization*, The Cambridge Dictionary of Sociology, General Editor Brayan S. Turner, New York, Cambridge University Press (2006), p 562
- [۹] برگر، پیتر؛ بریجیت برگر؛ هانسفرید کلنر، ذهن بی‌خانمان، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱، صفحه ۸۹
- [۱۰] جلیلی، هادی، سکولار شدن، طرح نو، ۱۳۸۵؛ صفحه ۹۶
- [۱۱] بروس، استیو، مدل سکولار شدن غرب، ترجمه محمد مسعود سعیدی، تهران، گام نو، ۱۳۸۷، صفحه ۵۶
- [۱۲] برگر، پیتر؛ بریجیت برگر؛ هانسفرید کلنر، ذهن بی‌خانمان، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱، صفحه ۸۷ و ۸۸

- [۱۳] شاینر، لاری، مفهوم سکولار شدن در پژوهشهای تجربی، ترجمه سیدحسین سراج زاده؛ منتشر شده در چالشهای دین و مدرنیته، مباحثی جامعه شناختی در دینداری و سکولار شدن، سراج زاده، تهران، طرح نو، ۱۳۸۳، صفحه ۲۷
- [۱۴] همپلتون، ملکم، جامعه شناسی دین، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، نشر ثالث، ۱۳۸۷، صفحه ۳۰۱
- [۱۵] شجاعی زند، علیرضا، دین، جامعه و عرفی شدن، تهران، مرکز، ۱۳۸۰، صفحه ۲۲۴
- [۱۶] شجاعی زند، علیرضا، مدلی برای سنجش دینداری در ایران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۱، ۱۳۸۴
- [۱۷] آزاد ارمکی و زارع، دانشگاه، مدرنیته و دینداری، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ویژه‌نامه پژوهشهای اجتماعی، ۱۳۸۷
- [۱۸] مرشدی، ابوالفضل، بررسی سطح دینداری و گرایشهای دینی دانشجویان، مطالعه موردی دانشگاه امیرکبیر، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ۱۳۸۴
- [۱۹] ذوالفقاری، ابوالفضل، رابطه میزان دینداری (التزام دینی) با نوع دینداری، دکتر ابوالفضل ذوالفقاری، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۹، ۱۳۸۸، صفحه ۹۳
- [۲۰] آزاد ارمکی و زارع، دانشگاه، مدرنیته و دینداری، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ویژه‌نامه پژوهشهای اجتماعی، ۱۳۸۷
- [۲۱] مولر، جی. اچ؛ شوسلر، کی. اف؛ کاستنر، اچ. ال، استدلال آماری در جامعه شناسی، ترجمه هوشنگ نایبی، تهران، نشر نی، چاپ اول ۱۳۷۸، ۱۳۸۹، صفحه ۴۱۴ و ۴۱۵
- [۲۲] آزاد ارمکی و زارع، دانشگاه، مدرنیته و دینداری، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ویژه‌نامه پژوهشهای اجتماعی، ۱۳۸۷